

MEŞRUTİYET VE MİTHAT PAŞA

Âli Paşa'nın ölümü ile devlet yönetimi üzerinden ağır baskı birden bire kalkmış oluverdi. Yerine gelen Mahmut Nedim Paşa Bâb-ı Âli'de yetişmiş ve Tanzimatçıların yanında işlerin girdi çıktısını öğrenerek zekâ ve bilgisi ile arkadaşları arasında sivrilmiş, son görevi olan Bahriye bakanlığında yararlı hizmetler yaparak gücünü gösterdiği gibi Âli Paşa'nın hastalığı sırasında padişahın teveccühünü kazanarak yerine geçmenin yolunu hazırlamıştı. Sadrazam olduğunda (1288-1871) takip ettiği uygunsuz politikaya kimse bir anlam verememiştir. Bir kere Rus politikasının kucağına atılıp elçi General İgnatiyef'in zorbaca müdahalesine olağanüstü müsait davranmıştı(1). Gerçi devlet adamlarımız için büyük devletlerden birinin politikasına tutunma ve dayanmanın geçmişte örneği görülmüş olduğundan Rusya ile dost olarak yaşamak da bir politik görüş olabilirse de amacı memleket ve devletin yararına, kötülük ve zararını önleyici olması lâzım gelir; yoksa can düşmanımızın kâse yalayıcısı olacak kadar dalkavukluk etmek ve bayağlaşmak vatana kötülükten başka bir şey değildir.

İçişlerin yönetimine gelince, gerek merkez ve gerek İstanbul dışındaki memurların "köşe kapmaca oynamak" gibi sebepsiz ve sık sık görevden alınmaları ve değiştirilmeleri, Hüseyin Avni Paşa ve Şirvanizade Rüştü Paşa gibi(2) ileri gelen devlet adamlarının bazen rütbeleri de alınarak muhakemesiz sürgün edilmesi ve uzaklaştırılması hükümette hak ve nizam esaslarını temelinden yıkarak tam manasıyla perişanlık getirmiş, saraydan Bâb-ı Âli ve Tanzimatın saygınlığını gidermişti. General İgnatiyef ne kadar çalışsa daha fazla kötülük edemezdi. Dost ve müttefik devletlerin umut ve güveni yine gevşemeye başlamıştı.

Memurların ve valilerin görev değişikliğinin sürati hakkında iki örnek vereceğim: Yemen Valisi olarak İstanbul'dan hareket eden Sakızlı Esat Paşa Kale-i Sultaniye'den (Çanakkale) döndürülüp serasker tayin edilmiş ve Tophane Müşirliği de sonradan kendisine verilmiş iken dördüncü ordu müşirliği (kumandanlığı) ile Erzurum Valiliği'ne ve bir gün sonra Ankara Valiliği'ne ve Ankara'dan ayağının tozu ile Sivas Valiliği'ne ve üç ay sonra Bahriye Nazırlığına atanmış ve bunların hepsi bir sene içinde olmuştur. Bâb-ı Âli kalemlerinde yetişerek Âli Paşa gibi nazik ve zayıf olan Ârifî Bey Beylikcilikten dışişleri müsteşarı ve on beş gün sonra Bâlâ rütbesi ile Divan-ı Hümayun tercümanı ve ikinci günü Tophane Müsteşarı ve sonra hukuk reisi olmuştur.

Anlatılanlara göre dama taşı gibi oynatılan vezirlerden Fosfor Mustafa Paşa ile Mithat Paşa biri Bağdat'a ve diğeri Edirne'ye tayin olunup veda etmek için Abdülaziz Han'ın huzuruna çıktıklarında Mithat Paşa ağzını açarak devlet idaresinin acıklı halini ayrıntılarıyla anlatınca, Mahmut Nedim Paşa âdeti olduğu üzere padişah huzurunda böyle şikâyette bulunamaması için mümkün olduğu kadar kendine yar sandığı Mustafa Paşa'yı onun yanına vermek tedbirini unutmamış ise de Mithat Paşa tarafından Mustafa Paşa'nın şahitliğine başvurulunca ve padişah tarafından da görüşünü ve kanaatini bildirmesi istenince o da gerçeği gizlemeyerek ve üzüntüsünden göz yaşlarını tutamayarak Mithat Paşa'yı doğrulamış olduğundan padişah mührü Mahmut Nedim Paşa'dan alınarak Mithat Paşa'ya verilmiştir(3) (1289-1872).

Mithat Paşa'nın sadrazamlığı üç ay bile sürmemiş düzenli çalışmasının ürünlerini alamadan görevden alınma darbesine uğradı. Ondan sonra dört sene içinde yedi defa sadrazam değişikliği oldu.

Baştaki adamların değişmesi devlet işlerinin derlenip toparlanmasına çare olamıyordu. Başına buyruk olmak anlamına gelen istibdadın önü alınamıyor, kanun gücünü hakim kılmak başılamıyordu. Gevşemiş

olan yuları çekmeye devlet büyüklerinin iyi niyetleri ve gayretleri yeterli olamıyordu.

Âli Paşa Mısır meselesini iyi sonuca bağlamış olduğundan bunun artık kurcalanmamasını padişaha ve devlet sorumlularına tavsiye etmişti. Şirvanizade Rüştü Paşa'nın sadrazamlığında Hidiv (Mısır Valisi) İsmail Paşa İstanbul'a gelerek para ve hediye ile hidivliğin veraset yoluyla geçiş usulünü değiştirtmiş ve babadan evlada geçmesi için ferman elde etmişti(4).

Son dört beş senelik devrin en büyük derdi mali sıkıntı idi. Hisse senetleri ve diğer borçların faizleri hazineye ağır bir yük olmaya başladı. Bayındırlık işleri için teşebbüs edilen son kırk milyon liralık borçlanma işi sonuçlanamadı. Eski borçların taksitlerinin ödenmesi için % 18 faiz ve üç komisyon ile Galata bankerlerinden avans alındığı oldu(5). Bununla beraber gereksiz harcamalar yine devam ediyordu. Bu durum bizi çaresiz 1292-1875 Mahmut Nedim Paşa tasfiyesine götürdü(*). Tasfiye adım verdiğimiz bu ödeme şekli iflasa benzer bir şeydi. Yabancı alacaklılarımız telaşa düştüler. Devletin mali itibarı ile beraber siyasi onuru da etkilendi. Bunda General İgnatiyef'in de eli olduğu etrafa yayılmıştı.

Panislavizm fitnesinin ilk rüzgârı Hersek'te esti(6). Hersek ihtilali büyük fırtınaya başlangıç idi. Rus politikası büyük devletleri Osmanlı Hükümeti'nden soğutmaya dört el ile çalışıyordu. Karadağ(7) ve Sırbistan isyanları büyük Rus savaşını hazırlıyordu.

Hersek ihtilâlinin çıkması üzerine Sakızlı Esat Paşa görevinden alınarak Mahmut Nedim Paşa ikinci defa sadrazam oldu (24 Recep 1292-1875). Bu tayin devlete sadık olanlar nazarında uğursuzluk alâmeti sayıldı. Asıllı asılsız fena dedikodular yayılıyordu. Mesela Hersek Ordusuna gönderilen paranın vapurdan geri çevrilip Mahmut Nedim Paşa tarafından cebe indirildiği halk arasında gizli gizli söyleniyordu. Bu adam başta buldukça yurdu saran yangının nasıl söndürüleceği düşünülüyor ve devletin yönetimi keyfe bağlı kaldıkça geleceğin havasını kaplayan kara bulutların sıyrılmasına imkân olmayacağı milli onur sahibi ve ileri görüşlülerin nazarında gerçekleşiyordu. Bundan dolayı da derde esaslı ve kesin şekilde çabuk bir çare bulmak zorunlu idi.

Genç Türkler dile doladıkları hürriyete şartlı hükümet deyimini de eklemişlerdi. Örgütten yoksun ve isteklerinin şekil ve sınırı belli olmayan Genç Türklerin istediklerine kavuşmak için hükümet adamlarını inandırmaya ve ileri gelen büyüklerden birinin bayrağı altında toplanması lazım idi. Aradıkları başkanı Mithat Paşa'da buldular ve onun eline teslim oldular.

Mithat Paşa eski kadılarından Rusçuklu Hacı Eşref Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da doğmuştur (1238-1822). Adı Ahmet Şefik idi. Mithat takma adı (mahlası) usule göre(8) divan kaleminde verilmiştir. Merkezde ve vilayetlerde kalem (büro) hizmetlerinde bulduktan ve birkaç defa teftiş göreviyle İstanbul dışına gönderilip başarısı görüldükten sonra 1277 (1860) Recebinde vezirlik rütbesi ile Niş Valisi(9) tayin olunmuştur. Vilayeti iyi idare etmesi hükümet tarafından takdir edilerek İstanbul'a getirilmiş ve kendisinin de katılmış olduğu Meclis-i Vâlâ'da hazırlanan tüzük hükümlerine uygun olarak yeni usulleri uygulamak üzere yeniden kurulan Tuna vilayetine(10) tayin edilmiştir (1281-1864). Üç seneyi aşkın bir zaman burada kalıp ayrıldığı da devlet şurâsı (Danıştay) başkanı olmuş ve bir sene sonra Bağdat'a gönderilmiştir (1285-1868). Bağdat'tan ayrılarak İstanbul'a dönüşü Mahmut Nedim Paşa'nın ilk sadrazamlığına ve hükümet idaresinin başaşağı bir yön aldığı devreye rastladığından bir ay sonra Edime Valiliğine atanarak yola çıkarken yukarıda anlatıldığı gibi sadrazam olmuştur (1289-1872).

Mithat Paşa yeni usule göre kurulmasına ön ayak olduğu Tuna ve Bağdat vilayetlerinde yaptığı işlerle gücünü ve vatanseverliğini göstermiş bir büyük devlet adamı idi. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet usulü kurulmadıkça eski güçlülüğün geri getirilmesine ve hattâ varlığının devamının mümkün olmayacağına kesin olarak inanmıştı. Kader kendisine önemli bir görev, büyük bir hizmet yüklüyordu.

Bu hizmet nasıl yapılacaktı? Evvela Mahmut Nedim Paşa'nın düşürülmesi ve sonra Sultan Abdülaziz Han'ın tahttan indirilmesi ve hürriyet fikirleriyle beslenmiş sayılan V. Sultan Murad'ın saltanatında meşrutiyet idaresinin gerçekleştirilmesi uygun görünüyordu.

Halkoyunun Mahmut Nedim Paşa'ya kızmasından ve bundan doğan heyecanla günün birinde medrese öğrencileri dersleri tatil ile silahlanarak topluca Bâb-ı Âli'ye hücum ettiler. Bu fesatçı hareket -ki daha önceden hazırlanmış bir hareketti- padişaha hoş gelmemiş ve endişe vermiş olduğundan Mahmut Nedim Paşa hemen görevinden alınarak sadrazamlık Mütercim Rüştü Paşa'ya dördüncü defa olarak verilmeyi gerektirmişti (17 Rebiyyülahar 1293-1876).

Mithat Paşa evvela Mecalis-i Âliye'ye ve sonra da Devlet Şurası başkanlığı, Hüseyin Avni Paşa seraskerlik görevi ile kabineye girdiler(*). Sıra padişahın tahttan indirilmesine geldi. Hüseyin Avni Paşa gözü pek ve ikinci bir zat idi. Mahmut Nedim Paşa'nın ilk sadrazamlığında rütbesinin kaldırılmasından duyduğu acıyı unutamadığından buna sebep olan Mahmut Nedim Paşa ile padişahın öç almayı tasarlıyordu(**). Hattâ dert ortağı olan Şirvanizade Rüştü Paşa'ya evvelce açılarak ve rivayete göre Mithat Paşa'ya da işi çitlatarak fırsat gözlemekte idi. Şirvanizade'nin sadrazamlığında kendisi serasker olduğundan durumu padişaha haber verir korkusundan dolayı adı geçen azline ve yerine kendisinin geçmesine ve sonra zavallıyı Halep ve sonra Hicaz Valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmaya muvaffak olmuştu(13). Bu sefer ise halkoyu çok heyecanlı ve durum pek müsait idi. Mithat Paşa zaten durumu biliyor ve buna tarafdardı. Kararsız ve vehimli olan sadrazam Mütercim Rüştü Paşa'nın istemeyerek razı olduğu düşünülebilir(*). Bir salı sabahı yüz bir pare top atılışı İstanbul halkını uyardı. Konu komşu sebebini birbirinden sormakta iken bekçiler sopa vurarak "komşular, komşular; Sultan Murad Efendimiz padişah oldu. Cülus var"(14) seslenişi ile halka gerçek durumu haber verdi.

Padişahın tahttan indirilmesinin ve Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesinin ayrıntıları bilinmektedir(15). Tahttan indirme olayında eylem için yardım edenler Dar-ı Şura-i Askeri Reisi Redif Paşa ile Harb okulu kumandanı Korgeneral Süleyman Paşa idi.

(*). *İç ve dış borç taksitlerinin beş sene müddetle yansı para olarak ve diğer yansı da % 5 faizli hazine senetleriyle (bono) ödeneceğine dair olan bu karar 5 Ramazan 1292 (6 Ekim 1975) tarihinde yayınlanmıştır. İlk yarı parayı ödemedede hazine sıkıntıya düştüğünden ilerisi için bütün bütün güven kayboldu.*

(*). *Mithat Paşa ilk sadrazamlığından alınmasından altı ay sonra Adliye nazın ve Şirvanizade Rüştü Paşa'nın sadrazamlığında da üç ay kadar Selanik Valisi olmuş ve sonra açıkta kalmıştı. Hersek İhtilali çıktığı vakit Esat Paşa kabinesinin güçlendirilmesi amacı ile Mahmut Nedim Paşa Devlet Şurası Başkanlığı'na ve Mithat Paşa Adalet Bakanlığı'na, Hüseyin Avni Paşa da seraskerlik makamına getirilmişlerdi. Beş on gün sonra Mahmut Nedim Paşa ikinci kez sadrazam olunca (1292-1875) büyük düşmanlarından olan Hüseyin Avni Paşa'yı İstanbul'dan Hüdavendigâr Valiliği(11) ile kovmuş ve uzaklaştırmış, Mithat Paşa'nın Adalet Bakanlığı'ndan istifa etmesiyle (Şevval 1292-1875) onun ağır yükünden yakasını kurtarmış ise de Mithat Paşa İstanbul'dan*

ayrılmamıştı. Medrese öğrencilerinin sızıltısı Şeyhülislam Kizubi (Yalancı) lakabıyla maruf Hasan Fehmi Efendi'yi istememekle başlamıştı. Bu kıskırtmada Mithat Paşa'nın etkisi olduğu kesin olarak bilindiğinden İstanbul'dan çıkarılması ve seraskerlik makamına disiplin sahibi birinin getirilmesi padişah tarafından öngörüldüğünden Hüdavendigâr Valisi Hüseyin Avni Paşa'ya seraskerlik verilmesine ve yerine eski adalet bakanı Mithat Paşa'nın atanması hakkında olaydan bir gün evvel padişah buyruğu çıkarıldığı, Hüseyin Avni Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden Mahmut Nedim Paşa'nın korkarak mührü almaya gelen serkurena (başmabeyinci) Hafız Mehmet Bey'e uyanık davranılması hususunda uyardığı söylenir.

(**) Sultan Murat Efendiliğinde saltanat makamına geçmek için acele etmiş ve bunun için büyük bir gayret sarfetmişti. Dairesinin beyleri (hizmetinde bulunan şahıslar) gezdikleri yerlerde Sultan Abdülaziz Han'ın millet işlerine bakmayıp koç ve horoz dövüştürmekle vakit geçirdiğini ve galip gelenlerine nişanlar taktığını sarayın gereksiz harcamalarından bahsederek halkı ondan soğutucu sözler ve haberler yaydıkları gibi kendisi de küçük ve büyük devlet memurlarından ve subaylardan taraftar elde etme yolunu tutmuştu. Yeni tutkunlar, adamları tarafından Kurbağalıdere'deki köşküne getirilip huzuruna çıkarılır ve iltifat görürlermiş. Kardeşi Abdülhamid Efendi sırdaşı olduğundan taraftarları çoğaldıkça “bugün bir adam daha kazandık” diyerek ona haber verirmiş. Gerçek olarak anlatırlar ki Hüseyin Avni Paşa da(12) bu yoldan ona bağlanmak istemiş; fakat mevkiinin yüksekliği dolayısıyla derhal kabul edilmesinde tereddüt edildiğinden maksadı, tutum ve davranışının öğrenilmesi için Namık Kemal Bey Hüseyin Avni Paşa ile gizlice buluşup Efendi'ye gösterdiği yakınlık isteğinin sebebini deşmek için bazı sualler sorduğunda Paşa'nın rengi atarak ayağa kalkmış ve odanın içinde sağa sola gezindikten sonra “her birini vazife başında ve kan bahasına kazandığım rütbelerin bir anda yok oluşuna ben nasıl dayanırım” karşılığını verince Kemal Bey: “Bağlantınız şimdi nasıl oldu” sözünü verince memnun olarak ayrılmış. Bu derece kin güden adamlara bel bağlamak padişah olmaya aday birisi için “bugün sana ise yarın banadır” atasözünü unutmak uzağı görmeye aykırıdır.

(*) Gerçi Rüştü Paşa Abdülaziz Han'ın padişahlığı sırasında pek az çalışmış olup çoğunlukla mazul olarak vaktini geçirmesinden şikâyetçi imiş. Herhalde padişahı tahttan indirmek gibi tehlikeli bir işe heyecanla ve gönül rızası ile atılmış olmayacağı karakter ve tutumundan anlaşılır. Aynı adı taşıyan Şirvanizade'nin başına geleni bildiğinden Hüseyin Avni Paşa'nın kötülüğünden korkmuş olması da tahttan indirme kararına uymasına bir sebep sayılabilir.

AÇIKLAMALAR

1— General İgnatıyef uzun süre İstanbul 'da Rus büyükelçiliği görevinde bulunan bir Rus generalidir. Özellikle Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlıkları sırasında onunla kurduğu yakın ilişki sebebiyle devletin her çeşit işine karışır olmuştu.

2— Tanzimat dönemi Osmanlı sadrazamlarından olup babası Şirvanlı ulemadan olduğundan bu unvanla meşhur olmuştur. Sultan Abdülaziz zamanında kısa bir süre sadrazamlık yapmıştır. Sürgün edildiği Hicaz Valiliğinde iken vefat etmiştir.

3— Padişahın mührü kime verilirse o sadrazam olurdu.

4— 1840 tarihli Londra Anlaşması ile Mısır Valiliği Mehmet Ali Paşa ailesinin en büyük evladına verilmesi kararlaştırılmıştı. Mehmet Ali'nin torunu İsmail Paşa, padişah başta olmak üzere Osmanlı devlet adamlarına para ve kıymetli hediyeler vermek suretiyle bu usulü değiştirmiş ve kendisinden sonra oğlunun Mısır Valisi

olmasını sağlamıştı.

5— Mali durumun son derece sıkıntıya girmesi, hariçten borç para alınamaması üzerine Galata bankerlerinden % 18 faizle üç aracıya ayrı ayrı komisyon ödenmek suretiyle dış borçların faizlerinin ödenmesi yoluna gidilmiştir.

6— Bosna ve Hersek bugünkü Yugoslavya'nın kuzeyinde iki Osmanlı eyaleti idi. Rusların kışkırtması ile 1875 yılında Hersek'te büyük bir isyan çıktı. İsyân kısa zamanda bastırıldı ise de Rusların bu olayları bahane ederek 1877 yılında açtığı savaş imparatorluğa pek pahalıya mal oldu.

7— Karadağ, bugünkü Yugoslavya'nın güneyinde Arnavutluk sınırında Osmanlı Devleti'ne bağlı küçük bir İslav prensliği idi. 1918'de I. Dünya Savaşından sonra Sırbistan ve Hırvatistan'la birleşerek Yugoslavya Devleti'ni meydana getirmişlerdir.

8— Devlet dairelerinde çalışan memurlara asıl adlarından başka bir ad vermek usul haline gelmişti. Buna mahlas denirdi.

9— Niş imparatorluk devrinde bugünkü Yugoslavya'nın sınırlan içinde bulunan bir şehrin adıdır.

10— 1864 yılında çıkarılan bir kanunla imparatorluk dahilindeki küçük vilayetler birleştirilerek büyük vilayetler kurulmuştu. Tuna vilayeti bunların ilkidir.

11— Hüdavendigâr vilayeti, vilayet merkezi Bursa olan bugünkü Balıkesir, Kütahya, Eskişehir ve Bilecik illerini kapsayan bir idare bölümünün adıdır.

12— Hüseyin Avni Paşa (1280-1876) İspartalıdır. Harp okulunun ilk öğrencilerindedir. Orduda çeşitli görevlerde bulunduktan sonra serasker (Savunma Bakanı) olmuştur. Bu görevde iken sadrazam bulunan Mahmut Nedim Paşa tarafından bütün rütbeleri kaldırılarak memleketi olan Isparta'ya sürgün edilmiştir. 1874 yılında sadrazamlık makamına getirilmiştir. Kısa bir süre sonra azledilerek Aydın Valiliği'ne gönderilmiştir. 1876'da Hersek ihtilali sırasında tekrar serasker tayin edilmiştir. Bu görevde iken padişah Abdülaziz tahtından indirilmişti. Bu olayın baş sorumlusunun Hüseyin Avni Paşa olduğu ve padişahın onun emri ile öldürüldüğü ileri sürülmüştür.

13— Şirvanizade Rüştü Paşa daha önce Hüseyin Avni, Mütercim Rüştü ve Mithat paşalarla gizlice yaptıkları bir görüşmede Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi işini konuşmuşlardı. Rüştü Paşa sadrazam olunca, padişaha durumu açıklar korkusu ile Hüseyin Avni Paşa onu padişaha gammazlayarak sadrazamlıktan attırması ve yerine de kendisi geçince İstanbul'da kalmasında tehlike gördüğünden evvela Halep'e sonra da Hicaz Valiliği'ne tayin ettirmişti. Rüştü Paşa burada 1874'te ölmüştü.

14— Eskiden hükümetten halka duyurulacak hususlar ve emirler mahalle bekçileri aracılığı ile yerine getirilirdi.

15— Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten birkaç gün sonra oturmasına ayrılmış olan Ortaköy'deki Fer'îye sarayında bilek damarlarını makasla keserek intihar etmiş, bir müddet sonra da saray yaverlerinden Çerkeş Hasan adında bir yüzbaşı Mithat, Rüştü, Hüseyin Avni ve diğer hükümet üyesi paşaların, Mithat Paşa'nın konağında yaptıkları bir gece toplantısını basarak Hüseyin Avni Paşa'yı burada tabanca ile öldürmüştür.